

КРИТЕРІЇ АСИНХРОННОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ

ASYNCHRONITY CRITERIA FOR THE FUNCTIONING OF THE POLITICAL SYSTEM OF TRANSITIONAL SOCIETIES

Лясота А.Є.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена актуальній проблемі політичних систем перехідного типу. Досвід функціонування незалежної української держави свідчить про існування серйозних складнощів на шляху демократизації політичної системи. Автор робить висновок, що асинхронність функціонування політичної системи зумовлює низка чинників: домінування в політичному процесі олігархічних груп, слабкість інститутів громадянського суспільства, недосконалість інституційних механізмів контролю за діяльністю політичних еліт з боку суспільства. Деструктивний вплив позначених факторів на процес демократизації політичної системи посилюється за рахунок організації політичних практик на принципі латентності.

Прояви асинхронності наявні на різних рівнях політичної системи. На думку автора, першочерговим завданням у дослідженні асинхронності є вивчення її проявів на макрорівні політичної системи. Цей рівень функціонування політичної системи включає два аспекти: внутрішній і зовнішній. Проаналізуємо внутрішній аспект макрорівня політичної системи, який може бути розкритий через характеристики політичного режиму.

Політичний режим як функціональна характеристика політичної системи формує стійкі взаємодії за вертикаллю «державна – суспільство». Такі взаємодії залежно від типу політичного режиму характеризуються різною мірою латентності. Найбільш високим ступенем латентності характеризуються політичні режими, для яких принцип латентності стає системоутворюючим чинником. До таких політичних режимів належить тоталітаризм. На іншому полюсі умовної класифікації знаходяться політичні системи, у яких політичний режим відповідає критеріям розвинутої демократії. Особливий інтерес становлять проміжні типи політичних режимів, оскільки ступінь латентності політичних взаємодій у таких політичних системах залишається невідомим.

Автор на підставі аналізу функціональних і дисфункціональних станів політичної системи, а також аналогічних станів політичних інститутів досліджує критерії асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств.

Ключові слова: асинхронність, політична система, латентність.

The article deals with the current problem of transitional political systems. The experience of functioning of an independent Ukrainian state testifies to the existence of serious difficulties in the way of democratization of the political system. The author concludes that the asynchronous functioning of the political system causes a number of factors: dominance in the political process of oligarchic groups, weakness of civil society institutions, imperfection of institutional mechanisms for controlling the activity of political elites by society. The destructive influence of these factors on the process of democratization of the political system is exacerbated by the organization of political practices based on the principle of latency.

Asynchronous manifestations are present at different levels of the political system. According to the author, the primary task in the study of asynchrony is to study its manifestations at the macro level of the political system. This level of functioning of the political system includes two aspects: internal and external. Let us analyze the internal aspect of the macro-level of the political system, which can be revealed through the characteristics of the political regime.

The political regime, as a functional characteristic of the political system, forms stable interactions vertically "state – society". Such interactions, depending on the type of political regime, are characterized by varying degrees of latency. The highest degree of latency is characterized by political regimes, for which the principle of latency becomes a systemic factor. Such political regimes include totalitarianism. At the other end of the conditional classification are political systems in which the political regime meets the criteria of advanced democracy. Of particular interest are intermediate types of political regimes, since the latency of political interactions in such political systems remains unknown.

On the basis of the analysis of functional and dysfunctional states of the political system, as well as similar states of political institutions, the author investigates the criteria of asynchronous functioning of the political system of transitional societies.

Key words: asynchrony, political system, latency.

Постановка проблеми. Одним із основних принципів асинхронності функціонування політичної системи, що передбачає не тільки прихованість певних структурних елементів і функцій, а й наявність прихованих взаємодій суб'єктів політичного процесу є латентність. Не викликає

сумнівів факт існування латентного складника у функціонуванні політичних систем різного типу. Це означає, що латентність властива не тільки перехідним політичним системам, які здійснюють перехід від одного якісного стану до іншого, а й достатньо стабільним демократичним систем. Різ-

ниця полягає лише в обсягах латентних взаємодій на політичному рівні і ступені їх впливу на ефективність політичної системи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета й завдання роботи – дослідити основні критерії асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення зазначеної мети дослідження необхідно конкретизувати поняття політичного режиму. У політичній науці існує два основні підходи до трактування політичного режиму. Обидва підходи оформилися в зарубіжній політології. Перший – правовий, співвідносить політичний режим із політичною системою суспільства. Американський політолог Р. Макрідіс під політичним режимом розуміє «закріпленій у конституції й законах спосіб функціонування політичної системи, методи управління, міру політичної свободи та відкритості країни. Характер політичного режиму визначається історичним періодом, який переживає держава, політичною системою, що склалася, ходом політичного процесу й розстановкою політичних сил. На нього впливають політичні традиції та норми, політична культура, усі компоненти політичної системи» [8, с. 10].

Другий підхід до розуміння політичних режимів спочатку обґрунтовано в роботах французького політолога М. Дюверже. На думку вченого, політичний режим являє собою соціально-політичний механізм, за допомогою якого здійснюється взаємодія керуючих і керованих. Цей підхід отримав назву соціологічного. Пізніше в рамках соціологічного підходу більш широке трактування політичного режиму дав Ж.-Л. Кермон. На його думку, «політичний режим це сукупність елементів ідеологічного, інституціонального й соціологічного порядку, які сприяють формуванню політичного управління країною в певний період її розвитку» [9, с. 12].

Вочевидь, правові трактування політичного режиму є більш вузькими та формальними, оскільки орієнтуються на виділення лише політичних аспектів режиму, тоді як соціологічний підхід до розуміння політичного режиму привносить соціальний складник і є більш широким. Під час дослідження політичної латентності як одного з основних принципів асинхронності функціонування політичної системи правовий підхід видається нерелевантним. Причина полягає в тому, що більшість неформальних аспектів взаємодії політичної системи із суспільством за такого підходу опиняється поза межами аналізу. Отже, політичний режим у контексті досліджуваної проблеми повинен тлумачитися більш широко, тобто з позицій соціологічного підходу.

У цьому стосунку найбільш зручним є трактування політичного режиму, запропоноване укра-

їнським дослідником Г. Шипуновим. На його погляд, політичний режим можна визначити як «спосіб функціонування політичної системи, який забезпечує регуляцію її роботи та виявляється у вигляді сукупності найбільш типових для цього суспільства способів організації та функціонування основних політичних інститутів, комплексу методів та засобів (у тому числі ідеологічного порядку), що використовують органи влади для впливу на підвладних, а також системних принципів, на які вони при цьому опираються, які оформляють та структурують реальний процес взаємодії держави, суспільства, особистості, відображаючи тим самим фактичний стан конкретних політичних відносин, прав та свобод громадян, ступінь їхньої політичної активності, стан законності» [7].

Щодо класифікації політичних режимів найбільш значущим критерієм видається співвідношення та характер взаємодії держави й суспільства. Як зазначає дослідниця І. Шакирзянова, «зміст політичного режиму визначається взаєминами між двома політичними субстанціями – владою і свободою. Саме обсяг повноважень влади, способи та методи її діяльності, ступінь свободи індивідів дають змогу належно оцінити характер чинного в певному суспільстві політичного режиму» [6].

Класифікація політичних режимів за зазначеним критерієм становить певний основний напрям у політичній науці. На цій основі політичні режими поділяються на демократичні й недемократичні – авторитарні й тоталітарні. Формально більшість сучасних політичних систем заявляє свою демократичну якість, що відображено в правовій базі держави. Отже, такі системи законодавчим шляхом затверджують прозорість як системоутворювальний принцип, прозорість у співвідношеннях держави та суспільства. Однак на практиці, зокрема, в перехідних системах реалізуються дещо інші формати взаємодії держави та суспільства, коли поряд із прозорими взаєминами існують й латентні.

Більшість політологів ставить під сумнів демократичність політичних режимів перехідних систем. Для визначення таких режимів використовуються такі поняття, як «керована демократія», «делегативна демократія», «авторитарна демократія» тощо. На відміну від подібних режимів, розвинута демократія характеризується певними рисами.

У країнах із розвинутою демократією режими мають організаційну специфіку, яка визначається національною політичною культурою й наявною історичною ситуацією. Тим не менше незмінною умовою функціонування демократичного режиму залишається прозорість процесів формування та реалізації влади. Безумовно, у цьому випадку транспарентність є відносною. Заперечувати наявність латентних секторів політики в цих політичних системах не варто. Основна відмінність роз-

винених демократій від інших гібридних режимів полягає в тому, що формат політичних інститутів і найбільш суттєвих політичних практик більшою мірою відповідає принципу відкритості.

Якщо оцінювати сучасні демократії з нормативного погляду, то елемент асинхронності, наявний в організації режиму, пов'язаний передусім з олігархічною основою політичної системи. Однак і така основа не представлена в чистому вигляді. Швидше за все мова йде про переплетення олігархічних і демократичних засад у розвинених демократіях.

Протилежним полюсом демократії є тоталітарний політичний режим. Опис тоталітаризму й визначення його важливих характеристик представлені в роботі Х. Арендт «Джерела тоталітаризму». Як основні ознаки тоталітаризму виділені терор як норма управління суспільством, контроль однієї політичної організації над всіма соціальними підсистемами (політикою, економікою, культурою тощо); всеосяжна ідеологія як інструмент такого контролю [1, с. 393–396].

Тоталітарний режим, становлячи протилежність демократії, припускає домінування принципу латентності в організації взаємодії «держава – суспільство». Актори політики в тоталітарній державі забезпечують власну легітимацію не тільки за допомогою ідеології, а й за допомогою погрози насильства. Політична сфера за подібної організації взаємовідносин держави й суспільства є максимально латентною для суспільства. Формування латентних порядків у тоталітарній державі відбувається за наявності асинхронності функціонування політичних інститутів. Вищі посади в державі посідають представники однієї політичної партії, яка закріплює так свій монопольний характер. Державний апарат обслуговує інтереси представників цієї партії, яка монополізує всю владу в країні.

Не менш значущим чинником асинхронності функціонування політичної системи в країнах із цим режимом стає процес елітоутворення. Цей процес має бути таким, щоби забезпечувати відтворення чинного типу політичного режиму. Оскільки для підтримки якісної визначеності режиму необхідний конкретний тип політичної еліт, то й процес елітоутворення ґрунтується на принципах закритості, що говорить про його відірваність від суспільства. У тоталітарній системі латентність продукується правлячою елітою, а сам процес прийняття рішень прихований від суспільства, чому повною мірою сприяє відсутність незалежних ЗМІ. Типовим прикладом серед сучасних політичних систем є тоталітарний режим Південної Кореї.

Варто зазначити, що латентність як принцип організації основних владних взаємодій (мається на увазі тоталітарний режим) ефективна до певного моменту. До тих пір, поки не буде вичерпаний основний політичний ресурс системи, мова може

йти як про ідеологію, так і про роль харизматичного лідера. За тоталітарного політичного режиму система може бути досить стійкою. Згодом домінування принципу латентності як системотворчого чинника призводить систему до незворотних змін через низьку динамічність тоталітарної системи й обмежену можливість отримання ресурсів ззовні.

Проміжне становище між тоталітарним і демократичним режимами займає авторитаризм, що включає в себе елементи тоталітаризму й демократії. Термін «авторитаризм» використовується в науці для опису недемократичних режимів, для протиставлення демократії тоталітаризму. Авторитаризм руйнує інститути, що відкривають шлях до політичної участі і сприяють мобілізації опозиційних настроїв, хоча водночас і припускає деякі форми політичної участі, наприклад, щоб громадяни могли висловити свої претензії, звертатися зі скаргами до представників влади. Така обмежена участь громадян у політичному житті створює певний аналог зворотного зв'язку, щоб сприяти мобілізації мас на підтримку режиму та зміцненню його легітимності. Зрозуміло, що в умовах авторитаризму суспільство не спроможне контролювати діяльність органів держави, однак разом із тим зберігається певна автономія особи й громадянського суспільства в позаполітичних сферах. Хоча громадянське суспільство й перебуває під певним контролем держави, але в ньому відсутня всеохопна система політичної мобілізації мас режимом, нема панівної ідеології, репресії не мають тотального характеру тощо. Режим не прагне до радикальної перебудови суспільства. Правителі, маючи владу, використовують її обмежено. Цей режим робить населення політично пасивним. Ідеологія авторитарних режимів складається з низки ідей: патріотизму, націоналізму, порядку, соціальної справедливості, економічного росту, модернізації та повернення до духовності. Вибір ідеологічних складників часто залежить від особистих поглядів лідера. Авторитаризм виникає в умовах, якщо громадянське суспільство або не спроможне контролювати державні структури, або саме суспільство опинилося під загрозою розпаду [5, с. 20–21].

Дослідники виокремлюють три різновиди авторитаризму. Перший варіант – м'який (демократичний), за якого зберігаються основні економічні та політичні свободи, але обмежується певне дуже важливе коло демократичних прав, які дають суспільству змогу контролювати дії влади. Другий варіант – помірний або навіть жорсткий авторитаризм, який застосовує в політичній сфері досить тверді авторитарні принципи. Третій варіант – жорсткий авторитаризм, зникається з тоталітаризмом і за певних умов переходить у нього. Для формування цього режиму, зумовленого не тільки економічним чинником, величезне значення мають

соціальні, зовнішні та інші проблеми. Владні структури можуть удатися до тотального державного регламентування й контролю над усіма сферами суспільного життя [4, с. 21].

Вочевидь, що у двох перших випадках авторитаризму більшість обмежень мають політичний характер і поширюються в основному на політичну сферу. Несанкціонована політична активність окремих соціальних груп і їх організацій присікається правлячою елітою, отже, політична сфера за авторитарного режиму характеризується досить високим рівнем латентності.

Відсутність опозиції та політичних утворень, невідконтрольних владі, є системотворчим чинником авторитарних політичних систем. В окремих випадках подібні обмеження поширюються не тільки на політичні організації, а й на соціальні.

Отже, у певних випадках процес зниження рівня латентності політичних відносин тягне за собою зниження асинхронності політичної системи. Ця обставина має враховуватися політичними елітами, які здійснюють демократизацію політичної системи. В умовах перехідних процесів делатентизація політичних процесів повинна мати послідовний характер.

У макрополітичному контексті асинхронність формується не тільки внаслідок внутрішніх режимних особливостей політичної системи, а й у результаті її взаємодій з іншими політичними системами. Зовнішні взаємодії політичної системи з іншими системами також можуть бути проаналізовані як макрорівневі явища. Зовнішня політика як форма діяльності конкретної держави спрямована на врегулювання відносин з іншими державами, зарубіжними партіями та громадськими організаціями, а також міжнародними організаціями. Зовнішня політика спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціали держави. Вочевидь, що держави володіють різними потенціалами. У результаті сила їхнього потенціалу визначає можливості зовнішньої політики на тих чи інших напрямках, ієрархію пріоритетів у постановці та реалізації зовнішньополітичних цілей.

Традиційно до основних форм здійснення зовнішньої політики зараховують установлення дипломатичних відносин між державами; відкриття представництв держави при міжнародних організаціях або членство в них; співробітництво з дружніми державі зарубіжними громадськими рухами, об'єднаннями й організаціями; здійснення й підтримка на різних рівнях контактів із представниками держав, міжнародних громадських структур, із якими ця держава не має дипломатичних відносин або дружніх відносин, але в діалозі з ними зацікавлена з тих чи інших причин.

Зазначені форми зовнішньополітичної діяльності регламентуються формальними нормами,

здійснюються відкрито і спрямовані на досягнення й захист національних інтересів. У цьому стосунку видається доречним виділити структуру зовнішньополітичних інтересів, яка включає: 1) інтереси окремих соціально-політичних сил; 2) національні інтереси, що охоплюють потреби всього суспільства, безпеку й цілісність держави; 3) загальнолюдські інтереси в глобальному вимірі.

В умовах функціонування перехідних спільнот їхні зовнішньополітичні взаємодії здійснюються далеко не завжди відповідно до принципів відкритості й на формальній основі. Існують латентні зовнішньополітичні взаємодії. Можна припустити, що подібні відносини формуються в умовах, коли змістом зовнішньополітичних взаємодій стають не національні інтереси, а інтереси певних соціально-політичних сил (наприклад, опозиції). Отже, латентні зовнішньополітичні взаємодії здійснюються в інтересах держави-ініціатора цих відносин, яка прагне посилити власний потенціал, з одного боку, і певної групи, що переслідує вузький інтерес, – з іншого.

Подібна політика суперечить національним інтересам тієї держави, щодо якої проводиться цей тип політики. Найбільш сильні зовнішньополітичні актори мають можливість транслювати й забезпечувати підтримку власних інтересів у внутрішньополітичній сфері слабших зовнішньополітичних агентів. При цьому подібний вплив може здійснюватися й без порушення формальних норм, що закріплюють суверенітет держави. Держава з високою зовнішньополітичною вагою, переслідуючи власний латентний інтерес, може активно використовувати конвенційні засоби. До категорії таких належить, наприклад, «публічна демократія». Згідно з класичним визначенням, публічна дипломатія передбачає наявність «програм, фінансованих урядом і спрямованих на інформування та здійснення впливу на громадську думку в інших країнах» [10]. Так, «публічна дипломатія» країн розвинутої демократії абсолютно конвенційно акцентує ідею поширення та зміцнення демократії у світі, при цьому приховує власні інтереси глобальної економічної та політичної експансії.

У макрополітичному контексті асинхронність може полягати в латентній зацікавленості зовнішньополітичних гравців, яка мала місце в ході організації так званих «кольорових революцій».

Іншу роль НУО відіграють у демократичних суспільствах. Безумовно, у демократичних політичних системах із розвиненим громадянським суспільством роль НУО дуже значна. Їх функціонування спрямовано на підвищення ефективності політичних інститутів, контроль над ними в інтересах тих груп, які представляє конкретна організація. Ця практика функціонування НУО в демократичному суспільстві перешкоджає формуванню латентних порядків та утворенню латентних функ-

цій у політичних інститутів. Транслюючи інтереси різноманітних груп населення, НУО покликані зосереджувати увагу не на політичних, а на соціально-економічних і культурних аспектах життя.

Як бачимо, державні інститути й політична діяльність теоретично винесені з контексту функціонування НУО. Незалежний неурядовий сектор являє собою об'єднання громадян різних організаційно-правових форм, які формуються в міру усвідомлення того факту, що вирішувати в суспільстві проблеми, що наростають, та обстоювати свої інтереси варто об'єднавшись в організації, незалежні від влади. Основними напрями діяльності НУО є:

- відстоювання прав громадян, у тому числі на здорове навколишнє середовище;
- підтримка (безпосередньо, частіше адресно або лобіюванням) соціально вразливих верств населення (діти-сироти, біженці, переселенці, інваліди та ін.);
- просвітницька й освітня діяльність;
- соціально-культурна діяльність та організація дозвілля;
- соціальна реабілітація;
- надання послуг населенню (благодійна й гуманітарна допомога, безкоштовні консультації);
- інформування влади про проблеми населення й відстоювання інтересів громадян [3, с. 9].

Отже, у перехідних політичних системах НУО стають політичними агентами, за допомогою діяльності яких відбувається реалізація латентних інтересів великих зовнішньополітичних гравців, при цьому латентні порядки, що формуються у функціонально слабких державах, мають екзогенну природу. Діяльність НУО, що фінансуються іноземними або міжнародними політичними акторами, далеко не завжди сприятиме становленню повноцінних організації громадянського суспільства.

У макрополітичному контексті асинхронність політичної системи має ендогенну або екзогенну природу. Ендогенна асинхронність продукується основними інститутами держави й залежить від ступеня демократичності політичного режиму. Екзогенна асинхронність є за своїм характером латентністю «до запитання». Водночас під час аналізу макрорівня політичних систем дослідники стикаються з інструментальною латентністю як основним критерієм асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств. Такий тип латентності є наслідком закритості

локальних територіальних утворень від традиційних суб'єктів політики. Це так звані «сірі зони» світової політики, у яких відбувається інтенсифікація загроз. Географічно до таких зон зараховують території слабо контрольовані традиційними суб'єктами.

Дослідники Д. Балув та О. Новосьолов відзначають, що для аналізу політичних процесів у «сірій зоні» не можуть застосовуватися ті аналітичні прийоми й схеми, які використовувалися традиційно. З погляду усталених норм міжнародних відносин «сіра зона» виглядає як «чорний ящик», на вході в який ми маємо ризики низького рівня, що породжуються новими акторами. На виході ж з'являються серйозні загрози існуванню традиційних акторів – держав. Крім конвергенції традиційних загроз низького рівня й переростання їх у загрози більш високого рівня, «сірим зонам» властива низка ознак:

- інтенсивна взаємодія різних типів суб'єктів світової політики, не стримувана традиційними міжнародними режимами й нормами міжнародного права;
- відсутність монополії держави на використання сили: інші актори – повстанські угруповання, організовані злочинні групи, приватні воєнізовані формування – у межах «сірої зони» використовують силові інструменти найчастіше більш ефективно, ніж держави;
- нетрадиційні та незаконні з погляду усталених формалізованих норм – економічні трансакції (наркотрафік, торгівля зброєю);
- незастосовність і неможливість упровадження в межах «сірої зони» традиційних моделей державного устрою й політичних систем (наприклад, ліберальної демократії) [2, с. 10].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Політичні процеси, що відбуваються в «сірих зонах», є латентними для суб'єктів світової політики. З іншого боку, така закритість створює складності методологічного характеру, пов'язані з обмеженими обсягами інформації про функціонування цих зон. Дослідження джерел латентності, особливостей її прояву в «сірих зонах» є значущим завданням. Таке дослідження передбачає аналіз політичних зв'язків на рівні світової політичної системи. Вирішення позначеного завдання видається авторові перспективним напрямом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2002. 539 с.
2. Балувев Д.Г., Новосёлов А.А. «Серые зоны» мировой политики / отв. ред. М.А. Троицкий. *Очерки текущей политики*. Вып. 3. Москва : Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2010. 40 с.
3. Пащенко В.І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні 2005 року : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 2005. 16 с.
4. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризм. Суми : ВДТ Університетська книга, 2003. 336 с.
5. Сухонос В.В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2000. 168 с.
6. Шакірзянова І.В. Політичний режим як фактор реалізації прав людини. URL: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1934/1/21.pdf> (дата звернення: 05.02.2010).
7. Шипунов Г. Категорія «політичний режим»: суть та основні підходи щодо визначення. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11784/1/48_18Ukr_nac_ideya.pdf (дата звернення: 05.02.2010).
8. Macridis R.C. *Modern Political Regimes. Patterns and Institutions*. Boston, Toronto, 1986. 292 p.
9. Quermonne J.-L. *Les régimes politiques occidentaux*. Paris : Éditions du Seuil, 1986. 316 p.
10. Wolf Ch.Jr., Rosen B. Public diplomacy: How to think about and improve it. URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2004/RAND_OP134.pdf (дата звернення: 05.02.2010).